

iztrgati »iz dna«. Že v *Literarnem pismu* leta 1900 je bilo odločeno: »Ali jaz nisem pisal panegirika, nisem rabil tistih divotnih, dražestnih in nedosežnih izrazov, ki so tako poceni, da krmijo svinje z njimi...« Odločil se je za »srebrno« besedo, za lepo besedo, odločil se je za zven, a skoraj ljubosumno vztrajal pri besednem pomenu in etosu. Ker šele zven skupaj s pomenom je vrhovno razsodišče, ki preizkuša besedo v odnosu do resnice, odnosu do strašnega »dna«.

Mislil pa, da slovenske umetniške besede ni reformiral le velik umetnik, ampak tudi demokratični Slovenec, ki je videl v pristni umetniški besedi jamstvo za nadaljnji obstoj svojega naroda. Da je to res, dokazuje tudi ves njegov boj za reformacijo ali renesanso slovenske besede na zunajliterarnem področju.

Ada Vidovič-Muha

SAZU v Ljubljani

PRIDEVNIŠKI SKLOPI V CANKARJEVIH ČRTICAH

Pričujoča analiza je nastala na osnovi izpisov iz treh zbirk Cankarjevih črtic, in sicer iz zbirke *Vinjete*, objavljene leta 1899, *Ob zori*, objavljene 1903, in *Podoba iz sanj* iz leta 1918. Gradiva za to analizo je bilo toliko in v takšnem časovnem obsegu, da so nam omogočeni določeni sklepi, zlasti kar zadeva tipologijo in stilni učinek tega besedišča.

Analizirano besedišče predstavlja skupaj pisana imenska skladenjska zveza s premenjeno, torej označeno stavo. Gre za zvezo samostalnika in pridevnika, kjer ima prvi, samostalniški del vedno rodilniško sklonsko obliko: *ljubeznipoln*, *usodepoln*, *častivreden*. Uvrstitev tako tvorjenega besedišča med pridevniške sklepe je povzeta zlasti po Slovenskem knjižnem jeziku 2, čeprav, kot je v navedeni knjigi že omenjeno, zaradi premenjene stave ne gre za »mehanično sklopljene« izraze¹; za razliko npr. od samostalniških sklopov je pretvorljivost teh pridevniških sklopov v stavčno zvezo, ki naj bo glede stave neoznačena, mogoča le z odpravo inverznosti: *ljubeznipoln* v sklopu proti *poln ljubezni* v stavku.

Po tej formalni uvrstitvi obravnavanega besedišča med pridevniške sklope prehajamo na zgradbo Cankarjevega pridevniškega sklopa.

Izpisano gradivo nam izkazuje, da sestavljajo drugi, pridevniški del tega sklopa pridevnika stopnje *poln* in tudi prazen: *grozopoln*, *upaprazen*, *nadopoln*, *usodepoln* ter pridevniki *vreden*, *željen*, *lakomen* in še nekateri npr. *častivreden*, *častilakomen*, *deloželjen* ipd. Zaradi izredne pogostnosti, pa tudi zaradi izjem-

¹ Prim. J. Toporišič: Slovenski knjižni jezik 2, str. 118–119, Maribor, 1966; M. Dokulil: Tvoření slov v češtině 1, str. 22, 66, 130–133, Praha 1962; A. Bajec: Besedotvorje slovenskega jezika III, str. 81–128, Ljubljana 1952; A. Breznik: Zloženke v slovenščini, Razprave II str. 3–24, Ljubljana 1944.

nega stilnega učinka sklopov s pridevnikoma stopnje, zlasti s pridevnikom poln, se bomo v nadaljnji analizi omejili predvsem nanje.

Prvi, samostalniški del obravnavanega sklopa pa sestavljajo predvsem enoštevilni, samoedninski samostalniki, največkrat abstrakta in glagolniki. Tudi če je samostalnik sposoben množinske tvorbe, se kot sestavni del sklopa uveljavlja samo v ednini, npr. *grozotopolno dejanje* proti *dejanje*, *polno grozot*. Lahko torej postavimo trditev, da je iz sklopa izveden imenski stavek v samostalniškem delu omejen glede izražanja števila. To dejstvo vpliva na sklopna pridevnika poln, prazen, ki lahko izražata največjo možno mero samo glede na obseg, velikost (enega pojava) ne pa tudi glede na število (istih pojavov). Seveda osnovni pomen izražanja stopnje vsebine samostalniškega dela (pri poln najvišje, pri prazen najnižje) ostane nespremenjen, zato je vsebina okrnjena, če v iskanju sinonimnih izrazov zanemarimo pomenski odtonek, ki ga vnaša pridevniški del, npr. pridevnik *grozopoln* ni pomensko enak pridevniku *grozen*.

Prehajamo na analizo bistvene vloge, ki jo imajo pridevniški sklopi v Cankarjevih besedilih, to je na analizo njihovega stilnega učinkovanja. Osnovni stilni učinek izhaja 1. že iz več ali manj označenega besedotvornega postopka. Za slovenščino in sploh za vse slovanske jezike velja kot osnovni, torej vedno tudi neoznačeni besedotvorni postopek izpeljava in ne sklapljanje oziroma zlaganje², 2. iz že omenjene premenjene stave (inverzije) sklopnih elementov in 3. iz vsebinske zgradbe pridevniškega sklopa. Glede tega smo že ugotovili, da gre pri Cankarjevem pridevniškem sklopu vedno za zvezo abstraktnega samostalnika s pridevnikom. Zlasti kadar je to pridevnik stopnje, je s samostalnिकovo abstraktnostjo in pridevnikovo konkretnostjo dosežen osnovni ekspresivni stilni učinek, ki je zaradi zavestne, iskane kombinacije ozko knjižen — navadno z lirizirajočo vlogo v besedilu.

Vendar če hočemo spoznati stilno učinkovanje Cankarjevega pridevniškega sklopa v besedilu, ga moramo obravnavati še v okviru stavka. Tu je pomembno dvoje, in sicer: 1. oblika, v kateri je pridevniški sklop vključen v stavek, in 2. mesto, na katerem je vključen.

Glede oblike ločimo v Cankarjevem stavku več tipov:

1. *pravi*, že zgoraj označeni *pridevniški sklop*, navadno tudi formalno izražen s pisavo skupaj. Kot pravi pridevnik se lahko pojavlja v funkciji levega ujemanega prilastka, povedkovega določila, povedkovega prilastka oz. dopolnilnika³: *mukepoln obraz*; *njena ljubezen je bila trpljenjapolna*; *gledala ga je pričakovanjapolno*, 2. tako imenovana *pridevniška sklopna zveza*, kjer gre še vedno za sklopno stavo, se pravi samostalnik + pridevnik (stopnje), le da je zveza vedno priredno ali podredno razširjena. Ta tip bi lahko poimenovali tudi *razstavljeni pridevniški sklop*. V stavku se pojavlja še vedno v funkciji pridevniškega prilastka, le da je njegova stava lahko leva ali desna; v primeru desne stave je dosežen večji stilni učinek: *moje srce pa se je stiskalo in širilo od velike, bole-*

² Prim. M. Dokulil: Tvoření slov v čestíně, str. 22, Praha 1962; J. Toporišič: Slovenski knjižni jezik 2, str. 95, Maribor 1966; Prezete prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblika, tvorba besed), Slavistična revija št. 3, 1972, str. 285—318.

³ Termin dopolnilnik je v slovensko jezikoslovje uvedla B. Pogorelec v razpravah Doplnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji, Linguistica XII, str. 315—327, Ljubljana, 1972 in pa Doplnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji, Jezik in slovstvo XX, št. 5, 1974/75, str. 120—122.

čine in radosti polne ljubezni proti od velike ljubezni, bolečine in radosti polne; otroškega pričakovanja polne oči proti oči, otroškega pričakovanja polne; bolesti in trpljenja poln obraz proti obraz, bolesti in trpljenja poln. Seveda nastopa pridevniška sklopna zveza tudi v vseh drugih stavčnih funkcijah in 3. v tej skupini gre za *imensko zvezo z normalno, torej nesklopno stavbo*, ki pa je pretvorljiva v pridevniški sklop. V bistvu gre za nevtralnejšo varianto sklopa, če pa je nesklopna zveza razširjena, za nevtralnejšo varianto druge skupine, se pravi sklopne zveze oziroma razstavljenega sklopa. V stavku se ta nesklopna nominalna zveza pojavlja kot samostalniški prilastek, njegov položaj pa je že po definiciji desni: *vame so strmele oči, polne groze in obupa*. Kot prejšnja tipa se tudi ta lahko pojavlja še v drugih stavčnih funkcijah.

Kot smo že omenili, gre pri drugem in lahko tudi pri tretjem tipu (tu pa seveda ni nujno) za razširjeno pridevniško oziroma samostalniško zvezo s sklopno ali nesklopno stavbo. Razširitev je priredna ali podredna in zadeva lahko samostalniški ali pridevniški del sklopa.

Pri *podredni* razširitvi samostalniškega dela bi lahko govorili o tako imenovanem trodelnem sklopu, npr. *otroškega pričakovanja polne oči; izdane ljubezni poln pogled*. Sklopnih elementov bi bilo lahko tudi več, npr. *veselega otroškega pričakovanja polne oči*. Varianta z nesklopno stavbo bi bila: *pogled, poln izdane ljubezni; oči, polne (veselega) otroškega pričakovanja*.

Pri *priredni* razširitvi samostalniškega dela bi lahko rekli, da gre za neke vrste elipso, tako da imamo teoretično opraviti z dvema ali več sklopi z nesklopnimi variantami. Pri tem tipu je stilnost lahko stopnjevana še z mnogovezjem ali brezvezjem: *sama strašna noč, polna vzdihov, (in polna) groze; bolečine (polna) in radosti polna ljubezen*. Stilnost se na tej ravni dosega a) s kopičenjem samostalnikov, ki so vezani na pridevnik: *bolesti, groze in občudovanja poln*, b) s takšnim izborom dveh ali več samostalnikov, ki je glede na sposobnost tvorjenja sklopa različen; gre za abstraktne, manj abstraktne ali čisto konkretne samostalnike, ki so kot naštevalna skupina vsi povezani s pridevnikom stopnje: *groze, vzdihov in solza polna noč*. Seveda tudi izbor pomensko konkretnih samostalnikov je še vedno tak, da s pridevnikom stopnje tvori lahko samo ekspresivno, torej označeno zvezo. Tudi pri teh primerih ostaja na stilni ravni trdna povezava s sklopi.

Kar tu bomo omenili še dve skupini, kjer pravzaprav ne gre za priredno razširjanje samostalniškega dela, ampak bolj za a) kopičenje sklopov oziroma sklopnih zvez ali nesklopnih variant, npr. *njihove povesti so bile polne žalosti in hkrati polne tolažbe*, b) kombinacijo sklopa oziroma sklopne zveze z nesklopno zvezo, npr. *obraz se je v teh kratkih dneh popolnoma izsušil, ali črte se niso spremenile — še vedno tako dobre, ljubeznipolne in polne življenja*.

Pri *podredni* razširitvi pridevniškega dela gre za stopnjevanje tega, kar izraža samostalniški del: *zrak odmeva od njegovih žarkov, je do vrha poln njegove zlate gloriole*. Zlasti pri pridevnikih poln, prazen, ki že sama po sebi izražata največjo oziroma najmanjšo možno stopnjo, je s pleonastično podredno razširitvijo dosežen še večji stilni učinek.

Tudi pri pridevniškem delu je mogoča priredna razširitev, npr. *resnica je, da me je obvladalo vsega ljubezni polno, željno razkošje*. Vendar sta tu mogoči dve razlagi: lahko gre, tako kot pri samostalniškem delu, za neke vrste elipso — *ljubezni polno, ljubezni željno razkošje* — mogoče pa je tudi pridevnik *željen* jemati kot samostojni prilastek, ki ni v sklopni zvezi, torej samo *željno razkošje* proti *ljubezni željno razkošje*.

Priredne in podredne razširitve samostalniškega ali pridevniškega dela nastopajo seveda lahko tudi v vseh možnih kombinacijah, npr. *bolesti in trpljenja poln, željen; žalostne usode in trpljenja do vrha polno življenje* itd. (primeri niso izpisani, vendar so mogoči).

Vsebinsko dopolnjevanje sklopov pa ni mogoče samo s prirednim ali podrednim širjenjem sklopnih delov, ampak tudi enostavno z nizanjem, kopičenjem pridevnikov, ki pomensko dopolnjujejo pridevniški sklop. Takšno pomensko dopolnjevanje sklopa ali njegove nesklopne variante je možno v vseh stavčnih funkcijah. Tako bi lahko govorili o sestavljenem prilastku, povedkovem določilu, povedkovem prilastku oziroma dopolnilniku, katerega en člen se seveda pridevniški sklop: *pošteni in častivredni ljudje; vse opazke pa so se mu zdele enako imenitne, resnične, pametne in uvaževanja vredne; oči so gledale zaupljivo in ljubezni polno, da me je bilo sram*.

Kar zadeva mesto, na katerem je pridevniški sklop oziroma njegova nesklopna varianta vključen v stavek, lahko ugotovimo naslednje: v primeru, ko že imamo levi ujemalni prilastek, je sklop ter njegova nesklopna varianta kot prilastek navadno v skrajni desni poziciji; levi ujemalni prilastek je navadno splošni, pomensko širši, lahko tudi zaimenski pridevnik, ki ga desni, sklopni prilastek pomensko dopolnjuje: *nato sem začel opazovati različne smrti, tragične in grozopolne; ob taki noči, grenkobe polni, mi je prišel spomin na obraz*. Tudi kadar gre za nesklopno zvezo, se pravi za samostalniški prilastek, torej že po definiciji desni, ga navadno uvaja pomensko širši levi prilastek: *in bi se nastežaj odprle skrite izbe, polne grozot in bridkosti; živela se je tako v svoje nenaravno razmerje z menoj, v to čudovito stanje, polno tihe groze, da ji je bil zoprn zunanji svet; se je oglasilo udušeno ječanje, polno groze in bolesti*. Tudi v drugih stavčnih funkcijah, je pridevniški sklop navadno uveden s pomensko širšim pridevnikom, je torej zapostavljen: *in njene oči niso lile nikoli tako udane in ljubeznipolne kakor takrat; moja soba se mi je zazdela strašna in skrivnostipolna; moja ljubezen je bila skrita globoko v srcu, grenka in trpljenja polna; in oči so gledale tako zaupljivo in ljubeznipolno, da me je bilo sram*.

Po vsem tem lahko rečemo, da je v Cankarjevem stavku položaj pridevniškega sklopa v glavnem predvidljiv. Pri sestavljenem povedkovem določilu, sestavljenem povedkovem prilastku oziroma sestavljenem dopolnilniku je, kot smo videli, najpogosteje na koncu, pri sestavljenem prilastku pa skrajno desno. Gre torej za zasedbo izpostavljenega mesta v stavku, ki zlasti še kot končno vpliva s svojo stilno značilnostjo na celotno poved oziroma del povedi; lirizirajoči stilni učinek tega besedišča je tako lahko do največje mere izkoriščen. Da se je Cankar zavedal predvsem stilne moči tako tvorjenih besed, nam priča dejstvo, da je pridevniške sklope vsebinsko skoro dosledno dopolnjeval, naj si bo s širjenjem samih sklopnih delov ali pa z dodajanjem oziroma kopičenjem pridevnikov.

Pred koncem si čisto na kratko oglejmo še, kako je z izrabo tega stilnega besedišča v posameznih zbirkah črtic. Tu se nam pokažeta dva zanimiva rezultata:

1. Če vzamemo pridevniške sklope skupaj z nesklopnimi variantami — upoštevati moramo torej obe obliki — tip *grozopoln* in *poln groze* — lahko rečemo, da je tovrstni izrazni stilni pripomoček glede na pogostnost skoro enak v prvi in zadnji zbirki črtic, torej v Vinjetah in v Podobah iz sanj; močan padec tega izrazja pa je zaznaven v črticah Ob zori. Nadaljnja analiza bi verjetno pokazala, da je to dejstvo povezano z vsebino sporočila posameznih zbirk; v Vinjetah in Podobah iz sanj bi lahko govorili o prevladovanju t. im. ravnine pripovedovalca oziroma komentatorja z močnimi razpoloženskimi elementi, kjer je lirizacija, ki jo povzroča to besedišče s svojo stilno varianto, lahko zelo učinkovita. V zbirki Ob zori pa je ravnina komentarja vsaj enakovredna, če ne celo zapostavljena drugi, vsebinski oziroma snovni ravnini, kar se lepo kaže tudi v izrabi tega stilnega pripomočka.⁴

2. Čisto drugačno sliko dobimo, če primerjamo pogostnost rabe pridevniških sklopov s pogostnostjo rabe njihovih nesklopnih variant glede na posamezne zbirke črtic; gre torej za odnos med pogostnostjo rabe tipa *grozopoln* proti tipu *poln groze*. Nasplošno lahko rečemo, da so pravi pridevniški sklopi najpogostejši v Vinjetah in da s približno 30 % prevladujejo nad neskloпно varianto. To razmerje se v korist pridevniških sklopov še močno dvigne v črticah Ob zori, kjer jih je približno 71 %, vendar ne smemo pozabiti že omenjenega dejstva, da to stilno sredstvo v zbirki Ob zori nima tako izrazite vloge. V Podobah iz sanj pa se razmerje bistveno obrne: kar s 84 % prevlada neskloпna varianta, torej tip *poln groze*. Širša analiza, ki bi vključevala tudi drugo besedišče, stavek ipd., bi verjetno pokazala, da upadanje rabe pravih pridevniških sklopov v korist naraščanja rabe neskloпne variante (če seveda iz že omenjenega razloga zanemarimo zbirko Ob zori) ni v zvezi z vsebino, tudi na stil vsaj bistveno ne vpliva, ampak da gre pri Cankarju za zavestno spremembo jezikovnega nazora, ki se je pokazala tudi v težnji po zamenjavi inverznih oziroma pridevniških sklopov z njihovo jezikovno ustrežnejšo, stilno pa ravno tako učinkovito varianto.

⁴ Izhodišče pri navajanju različnih ubeseditvenih možnosti, tako imenovanih ravnin, je razprava B. Pogorelec Metodologija jezikovnostilistične raziskave Cankarjeve proze, Jezik in slovstvo XX, št. 8, 1974/75, str. 272–277.